

**Lietuvos istorijos šaltiniai, t. VII,
Breslaujos dekanato vizitacija 1782-1783 m. atlikta vilniaus
vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio parėdymu,
oprac. Romualdas Firkovičius,
Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, Vilnius 2008, ss. 452+XI
(*Źródła do dziejów Litwy, t. VII, Wizytacja dekanatu brasławskiego
1782-1783 r. przeprowadzona na polecenie biskupa wileńskiego
Ignacego Jakuba Massalskiego, oprac. Romualdas Firkovičius,
Litewska Katolicka Akademia Nauk, Wilno 2008, 452+XI s.*)**

Akta wizytacji kanonicznych parafii są podstawowym, najbardziej nośnym w informację źródłem opisowym, niezbędnym dla rekonstrukcji dziejów i funkcji owych podstawowych jednostek administracji kościelnej. Jako takie stanowią zatem nieocenioną kopalnię wiedzy o dynamice rozwoju diecezji we wszystkich niemal aspektach jej funkcjonowania, od duszpasterstwa, poprzez życie religijne wiernych aż po jej funkcje społeczne, ekonomiczne i polityczne. Nie powinien zatem dziwić entuzjazm towarzyszący badaczowi dziejów Kościoła, jaki płynie z faktu publikacji tego rodzaju materiału źródłowego. Tej satysfakcji historykom diecezji wileńskiej od lat dostarczają, konsekwentnie ją dozując, pracownicy naukowcy Litewskiej Katolickiej Akademii Nauk w Wilnie. Za ich to sprawą i nakładem ich sił, wiedzy i środków historiografia wzbogaciła się o kolejną pozycję w serii wydawniczej *Fontes Historiae Lituaniae*, tom siódmy zawierający publikację akt wizytacji parafii dekanatu brasławskiego z lat 1782-1783, rzetelnie i kompetentnie opracowaną i ze znanstwem wydaną przez R. Firkovičiusa. Spełniła ona oczekiwania środowiska historycznego, rozbudzone po opublikowaniu w 2001 roku akt wizytacji dekanatu kowieńskiego z roku 1782.

Wizytacja dekanatu brasławskiego została przeprowadzona przez miejscowego dziekana z uprawnieniami wizytatora generalnego, ks. Andrzeja Lenartowicza, proboszcza parafii Tauroginie kumulującego beneficjum parafii Tauropie. Rozpoczęła się w końcu roku 1782, kiedy to zwizytował on trzy parafie (Smołwy, Twerecz i Połusze). Pozostałe placówki duszpasterskie odwiedził w roku następnym. Była to pierwsza wizytacja przeprowadzona według nowego porządku, na podstawie opracowanego przez kancelarię zadworną biskupa wileńskiego Ignacego Jakuba Massalskiego w 1782 roku formularza w formie zestawu pytań określanego mianem modelusza. Po raz pierwszy też wizytację generalną większości dekanatów przeprowadzili ich dziekani, jako wizytatorzy

generalni. Formularz wizytacji zawierał 27 pytań, a rzetelna odpowiedź na wszystkie zawarte w nich kwestie dawała całościowy obraz parafii. W praktyce stopień uszczegółowienia odpowiedzi był różny i zależał od wielkości parafii, jej uposażenia, rzetelności w zarządzaniu, a ca za tym idzie, gotowości i chęci współpracy plebana z wizytatorem.

Dekanat Brasław należał do najstarszych tego rodzaju jednostek administracji kościelnej diecezji wileńskiej okresu przedrozbiorowego. Jego istnienie wśród 10 funkcjonujących dekanatów odnotował już biskup Abraham Woyna w aktach relacji *ad limina Apostolorum* z roku 1635. W 70 lat później akta synodu biskupa Aleksandra Sapiehy z 1669 roku poświadczają ostateczny podział diecezji wileńskiej na 26 dekanatów, wśród których znalazł się też dekanat brasławski. Tak ukształtowana sieć dekanalna przetrwała bez zmian do końca Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Terytorium dekanatu brasławskiego rozciągało się na obszarze 8.530 km², co przy średniej 8.692 km² na jeden dekanat dla całej diecezji sytuowało go w kategorii dekanatów średniej wielkości. Położony w północnej części diecezji przy granicy z Kurlandią i Inflantami Polskimi graniczył nadto na północy na niewielkim odcinku z diecezją smoleńską, na wschodzie i południowym wschodzie z dekanatem połockim i dalej na zachód z dekanatem świrskim. Południowo-zachodnia granica opierała się na krótkim odcinku o dekanat wileński oraz na zdecydowanie dłuższym – o pobojski. Od strony zachodniej aż po Kurlandię posiadał wspólną granicę z dekanatem Kupiszki. Dekanat należał do najgęściej zaludnionych w diecezji i posiadał największą liczbę mieszkańców, bo aż blisko 98.000 osób zamieszkałych w 920 miejscowościach, przy średniej dla całej diecezji wynoszącej 50.197 wiernych i 455 miejscowości na dekanat. Był to obszar, nie licząc ludności żydowskiej, niemal jednolity pod względem wyznaniowym, zamieszkały w ogromnej większości przez katolików z dużą przewagą katolików łacinników, którzy całkowicie dominowali w północno-zachodniej części dekanatu. Im bardziej na wschód, tym większy był odsetek ludności katolickiej obrządku wschodniego – unickiej, która dominowała głównie w parafii Druja po prawej stronie Dźwiny. Pod względem liczby parafii dekanat brasławski plasował się zdecydowanie w czołówce dekanatów diecezji wileńskiej tego okresu. W jego granicach pozostawało wówczas 26 placówek duszpasterskich w randze parafii, na których terenie znajdowało się ponadto 10 kościołów filialnych. Orientując się z zachodu na wschód były to parafie: 1. Kukuciszki, 2. Łabonary, 3. Tauroginie, 4. Tauropie, 5. Lyngmiany, 6. Kołtyniany, 7. Święciany z filią w Konciarzynie, 8. Poszemień, 9. Strunajcie, 10. Raczkowszczyzna, 11. Sołoki z filią w Duksztach, 12. Połusze, 13. Daugieliszki z kościołami filialnymi w Sieniszkach, Rymszanach i Cejkiniach, 14. Melegiany, 15. Jeziorosy, 16. Smołwy, 17. Hoduciszki, 18. Twerecz, 19. Pelikany, 20. Widze, 21. Dryświaty, 22. Brasław z kościołami filialnymi w Opszy, Pohoszczy, Plusach

i Belmoncie, 23. Ikażń, 24. Pohost, 25. Druja z kościołem filialnym w Przydrujsku, 26. Miory.

Oryginał księgi akt wizytacji kanonicznych parafii dekanatu Braśław w formie manuskryptu mieści się w zbiorach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Litwy (Lietuvos Centrinis Valstybinis Istorijos Archyvas) i skatalogowany jest pod sygnaturą f. 694, opis 1, nr 2305. Rękopis jest częścią potężnego zespołu akt, zawierającego 28.964 jednostek archiwalnych (fond 694). Materiały tam pomieszczone są produktem kancelarii biskupów wileńskich z lat 1468-1940, stanowiących trzon Archiwum Kurii Metropolitalnej Wileńskiej, znacjonalizowanego i przejętego przez państwo po drugiej wojnie światowej. Księga oznaczona sygnaturą f. 694-I-2305 zawiera komplet akt wizytacji 26 parafii sporządzonych podczas wizytacji generalnej dekanatu Braśław w latach 1782-1783. Poszczególne akta zgromadzono i oprawiono bezpośrednio po ich przesłaniu do kancelarii zadwornej biskupa Massalskiego w roku 1784. Układ parafii w księdze wydaje się przypadkowy, jednak znając praktykę kancelaryjną ówczesnego rzadcy diecezji, ułożono je po prostu chronologicznie, według kolejności ich nadsyłania do Wilna. Manuskrypt zachował się w wyjątkowo dobrym stanie. Oprawiono go częściowo w okładki z twardego kartonu obłożonego cienkim papierem, częściowo w skórę. Na grzbiecie księgi o formacie 32x21,5 cm zachowały się dwa spinające całość skórzane paski. Na przedniej okładce w późniejszym czasie dodano załącznik na ozdobnym białym papierze zawierający tytuł księgi i ornament przedstawiający dwugłowego orła, nad którym widnieje serce przebite dwiema strzałami. Tytuł *Wizyty Dekanatu Braśławskiego* wypisano czarnym atramentem, podobnie napisy „Nr 4” i rok oprawy „1784”. Na okładce tylnej na dwóch doklejonych załącznikach umieszczono wcześniejszą, pochodzącą z Archiwum Kurii Metropolitalnej, sygnaturę akt („Nr 15”) i rok „1784”. Częścią dawnej sygnatury jest wygrawerowane na przedniej okładce oznaczenie akt pierwszej zamieszczonej w księdze wizytacji – „Nr 434”. Numer ten stanowi początek ciągłej numeracji pozostałych 25 protokołów wizytacyjnych.

263 karty księgi ponumerowano jednostronnie czarnym atramentem już w trakcie prac introligatorskich. Z tej liczby 54 strony są czyste, jako że pisarz, zgodnie z zaleceniem kancelarii biskupiej, zostawił po każdym akcie wizytacji 1-3 pustych stron dla ewentualnych adnotacji wizytatora. Ostatnia karta, stanowiąca późniejszy, dodany 24 listopada 1790 roku suplement, posiada też późniejszy zapis numeru dokonany ołówkiem. Dokładne dane o numeracji księgi zostały podane w certyfikowanej nocie aktualnej jednostki archiwalnej.

Oryginalne akta wizytacji zostały spisane w języku polskim. Wyjątek stanowi kilka kopii dokumentów sporządzonych po łacinie i jedna kopia dokumentu z roku 1514 w języku ruskim, zamieszczona w transkrypcji łacińskiej. Wszystkie akta zostały spisane przez jednego skrybę pięknym, czytelnym charakterem

pisma, znamionującym jego dokładność i poczucie estetyki. Pod każdym z zamieszczonych protokołów wizytacyjnych widnieje podpis wizytatora: „Ks. Andrzej Lenartowicz dziekan brasławski, pleban taurogiński i tauropilski, wizytator generalny”. Dodatek z 1790 roku jest sygnowany przez nowego dziekana, ks. Zygmunta Łastowskiego.

Prezentowany tekst źródłowy został opracowany i wydany drukiem zgodnie z wytycznymi *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku* (red. K. Lepszy, Wrocław 1953) oraz z uwzględnieniem praktyki wydawniczej stosowaną obecnie w Polsce i na Litwie. Wydawca nadał poszczególnym aktom wizytacyjnym własną, ciągłą zapisaną w czołówce w nawiasach kwadratowych numerację (od 1 do 26). Pod każdym numerem umieścił oryginalną numerację sygnatur dawnego Archiwum Kurii Metropolitalnej Wileńskiej, czyli następujące po sobie numery od 434 do 459. W tekście wyraźnie zaznaczono też oryginalną numerację kart umieszczając poszczególne cyfry w nawiasach kwadratowych.

Graficzna forma tekstu poza wyszczególnionymi partiami pozostała niezmieniona. Pisownia zgodna z dyrektywami *Instrukcji* została uwspółcześiona i transkrybowana według obecnie obowiązujących zasad z zachowaniem jednak specyfiki języka staropolskiego. Interpunkcję oraz stosowanie wielkich i małych liter zmieniono, dostosowując ją do współcześnie obowiązujących norm. W partiach tekstu tego wymagających uwspółcześiono składnię, tak jednak, by nie wypaczyć sensu narracji. W większości tekstu w imię wierności oryginałowi pozostawiono dawną, staropolską składnię.

By ułatwić korzystanie z tekstu i nadać mu walor przejrzystości i lepszej czytelności wprowadzono nowe akapity. Wszystkie dane statystyczne ujęto w kolumny i tabele. Zabieg ten wprowadzono nawet w kilku miejscach, nieistotnych, w których oryginał ich nie zawiera. Wszelkie wyszczególnienia w tekście oryginalnym (wielkie litery, podkreślenia) pozostawiono w niezmienionej formie, także wszelkie użyte w aktach wtrącenia zostały zachowane zgodne z tekstem oryginału. Wprowadzono natomiast nawiasy kwadratowe, zawierające, pochodzące od wydawcy, uzupełnienia tekstu lub jego wyjaśnienia. Niejasne lub wieloznaczne partie opatrzone znakami [!] lub [?]. Niezbędne uwagi i wyjaśnienia umieszczono w formie przypisów w stopce stronicy. Powszechnie stosowane i czytelne skróty pozostawiono zgodnie z oryginałem, inne wyjaśniono poprzez uzupełnienia w nawiasach kwadratowych. Wykaz skrótów zamieszczono także na początku publikacji, bezpośrednio po słowie wstępnym wydawcy.

Niezwykle cenną pomocą dla korzystających z publikacji jest umieszczony na jej końcu indeks nazwisk z podaniem funkcji, urzędów i godności pełnionych przez odnotowane osoby (s. 379-392). Znalazł się tu także, tuż po wykazie osób, rozbudowany i uszczegółowiony indeks miejscowości z określeniem ich położenia i wyszczególnieniem związanych z nimi osób, urzędów i instytucji (s.

393-420) oraz obszerny, zawierający szczegółowe informacje dodatkowe indeks rzeczowy (s. 421-451). Pozytywną niespodziankę dla korzystającego stanowi zamieszczona na stronie 66 mapa dekanatu Brasław przedrukowana z *Atlasu Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku* (Lublin 2006) autorstwa S. Litaka oraz ilustracje przedstawiające pierwszą, tytułową stronę oryginału akt każdej wizytacji na stronie bezpośrednio poprzedzającej drukowany jej tekst.

Na uwagę zasługuje fachowość i kompetencja wydawcy publikacji, co zważywszy na jego wysokie kwalifikacje edytorskie i niemałe doświadczenie w opracowywaniu źródeł historycznych, wydaje się być oczywiste. Uderza żelazna konsekwencja w stosowaniu raz przyjętych zasad krytycznego opracowania tekstów oraz rzetelność i uczciwość naukowca pragnącego ułatwić dostęp do cennego materiału źródłowego, dotąd osiągalnego tylko w zbiorach archiwalnych. Wydawca w porównaniu z publikacją wizytacji dekanatu kowieńskiego zrezygnował z dwukrotnej paralelnej rejestracji tekstu: raz w języku oryginalnym, raz w tłumaczeniu na język litewski. Zaniechanie tłumaczenia tekstu na język litewski być może ograniczy zakres osób korzystających ze źródła lub to utrudni, jednakże w tym przypadku zabieg ów z pewnością przyspieszył żmudny proces wydawniczy i redaktorski i zapewne obniżył jego koszty.

Wydanie drukiem niezwykle nośnych w informacje i bardzo szczegółowych akt wizytacji parafii kolejnego dekanatu diecezji wileńskiej z lat osiemdziesiątych drugiej połowy XVIII wieku cieszy bardzo i pozwala mieć na dzieję, że kolegium redakcyjne „Fontes” sięgnie po wizytacje parafii kolejnych dekanatów. Niecierpliwie oczekują na to narzędzie badacze przeszłości, domaga się tego kościelna i nie tylko kościelna historiografia Wielkiego Księstwa Litewskiego.

ks. Tadeusz Kasabuła
Uniwersytet w Białymstoku